

еволюції. – К.: 1990; 6. *Чижевський Д.* Історія української літератури – К.: Академія, 2003.

*Л.Я. Мірошніченко, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка*

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ НОСТАЛЬГІЇ У РОМАНІ Д. ЛЕССИНГ «АЛЬФРЕД ТА ЕМІЛІ»

У статті досліджується ностальгія як важливий компонент антискептичного полюсу, визначаються її функції у романі Д. Лессінг «Альфред та Емілі» з урахуванням усталених та новітніх концепцій.

Ключові слова: *Лессінг, ностальгія, антискептичний полюс, історична інверсія, Гатчієн, британський роман.*

В статье рассматривается ностальгия как важный компонент антискептического полюса, определяются ее функции в романе Д. Лессинг «Альфред и Эмили» с учетом традиционных и новейших концепций.

Ключевые слова: *Лессинг, ностальгия, антискептический полюс, историческая инверсия, Хатччен, британский роман.*

The study explores nostalgia, seen as one of the key components of the antisceptical axis, as well as defines the functions of nostalgia in Doris Lessing's, Alfred and Emily, bringing in both traditional and the newest theory.

Key words: *Lessing, nostalgia, antisceptical axis, historical inversion, Hutcheon, British novel.*

Для Доріс Лессінг важливим елементом антискептичного полюсу є ностальгія. Вважаємо, що ранні та пізні романи письменниці по-різному актуалізують смисли, закладені у ній. Ця стаття є продовженням нашого інтересу до функціональності ностальгії у романах Доріс Лессінг, і цього разу ми звертаємося до її пізнього роману – «Альфред та Емілі» (2008).

Ностальгійний аспект у романістиці Лессінг особливо активно розробляється західним літературознавством щонайменше десятиліття і наразі залишається актуальним, про що свідчать праці британських та американських дослідників із цієї проблематики: Р. Рубенштейн, Е. Ріду, Д. Уолдер (2001, 2011, 2011, відповідно). У них застосований феміністичний, психологічний

підхід або постколоніальна теорія. Наше дослідження ностальгії та її функціональності спиратиметься на сучасне, більшою мірою інтердисциплінарне теоретичне підґрунтя, яке виходить за межі згаданих інтерпретаційних стратегій. Обираючи серед розмаїття концепцій ностальгії, які на сьогодні пропонуються академічною думкою, керуватимемося логікою самого роману. Остання, до речі, спонукає і до залучення біографічного чинника при аналізі. Таким чином, обраний нами кут зору дозволяє говорити про новизну запропонованої інтерпретації з погляду методології. У свою чергу, вибір роману визначений як його актуальністю, так і потребою виробити критичну модель у межах вітчизняного літературознавства.

У цій статті маємо на меті сформулювати функції ностальгії у романі «Альфред та Емілі» і долучити отримані висновки до кінцевих формулювань про антискептичний полюс у романістиці Лессінг. Для текстового аналізу виокремлено чотири ключові з огляду на мету фрагменти або ситуації твору.

Якщо у програмному романі письменниці «Золотий зошит» (1962) ностальгія найперше і найбільше актуалізується у зв'язку з образом протагоністки Анни Вулф – лондонської інтелектуалки, письменниці, котра у минулому шукає смислів теперішнього, а літературу осмислює як «аналіз того, що вже сталося», то у заключному романі Лессінг, який вийшов друком через 46 років потому, ностальгія має інший контекст і цього разу не обмежується лише одним персонажем. Ще одним вагомим чинником, який бере участь в актуалізації смислів ностальгії у цьому романі, є автобіографічний.

Альфред та Емілі – імена батьків письменниці. Текст утворений двома співмірними за обсягом частинами, в яких послідовно розгорнуто уявну (фікціональну) та правдиву (актуальну) історію життя матері та батька. За точку відліку обох сценаріїв життя обрано фактор війни. Відповідно, у першій частині не стається лиха Першої світової, відтак Альфред Тейлер та Емілі Маквей позбавлені її наслідків, у другій – навпаки, драматичні події війни визначають їхні долі. Перша частина як такий собі імажинативний експеримент є схематичною, ідеальною, неймовірною, друга ж – значно переконливішою, бо розгортає історію Альфреда й Емілі «у межах психічних та психологічних наслідків війни».

Про життя батьків ретроспективно розповідає нараторка (а за нею чуємо голос авторки), воно постає у зв'язку з її власним. Маємо ретроспективний наратив від першої особи. У ньому фокалізація та нарація є різними. Наратором є літня жінка, а фокалізатором – спершу маленька дівчинка, далі – підліток, юнка та літня жінка.

Наративізуючи життєві шляхи Альфреда та Емілі, хай навіть у такий незвичний спосіб (поєднуючи правдиве й уявне), нараторка таким чином

концептуалізує власний. У цьому «переописуванні», за визначенням Рорті, власного життя для нараторки найважливішим є встановити стосунки з минулим. Якість таких стосунків є різною – це й іронія, і ностальгія. Остання наповнює головню другу частину роману, де авторська позиція оприявнюється безпосередньо й об'ємно у спогадах нараторки. При цьому пам'ять і ностальгія вступають у складні стосунки.

Перший із обраних фрагментів пов'язаний із раннім дитинством нараторки. Воно пройшло у далекій британській колонії в Африці, точніше – у Південній Родезії (нині Зімбабве). Її батьки вирушили туди аби заробити грошей і здійснити мрію Альфреда про власну ферму. Нараторка згадує: у той час як старші займалися сільським господарством, вони з братом Томом насолоджувалися усіма радощами дитинства – гралися з місцевими дітлахами, бігали, читали. Найдужче запам'яталося, як захоплено слухали історії, що їх розповідала мати. У дитячих спогадах про дитинство за кількісними та якісними показниками описи природи Родезії є вельми істотними. Фактично такі дескрипції просочують усю «африканську» частину нарації. Описи краю є деталізованими, містять відомості про місцеву фауну, сповнені ліризму, яскравої колористики і на загал сугестують асоціації з іншим британським письменником – Р. Кіплінгом, котрий теж був залюблений у далеку екзотику. Пам'ять, яка зберегла дитячі враження про Африку, зафарбувала їх в абсолютні кольори щастя. Відтак нарація сповнена романтичного захоплення красою природи і безумовного розчинення у ній. Світ природи, яким він постає у романі Лессінг, має й іншу функцію - він передає ностальгію нараторки за часами, що давно минули.

Так само як нараторка обертається у минуле дитинства з тугою за щастям, Емілі та Альфред, знаходячись у далекій британській колонії, згадують батьківщину.

“If my mother dreamed sometimes aloud of London, herself as a girl or young woman, going with friends to the Trocadero, concerts, picnics in the parks, my father dreamed too, but while he would go along with her flights – ‘Oh, imagine if we were there now, in Piccadilly’ or ‘Do you remember the chestnut seller? – he was dreaming of very different landscapes” [Lessing, 2008: 205].

У цьому **другому епізоді** ностальгія за минулим вибудовується через мрію протагоністів. Коли Емілі та Альфред мріють, насправді вони відтворюють прекрасні епізоди власної молодості. Ностальгійний досвід чоловіка і жінки є при цьому різними. Для Емілі він, по-перше, пов'язаний із її соціалізацією – вона згадує себе «з друзями». Адже тепер її спілкування обмежується членами родини й окремими представниками місцевої громади, їх вона називає «дикунами». По-друге, ностальгійний досвід утілений у конкретних

образах, адже Емілі тужить не за батьківщиною чи за Лондоном взагалі, а за конкретними місцями, і вона їх називає – Трокадеро, концертні зали, парки, Піккаділлі, які постають маркерами активного, сповненого культурних подій життя. Тобто, Емілі тужить за енергією Лондона і власної молодості. Тепер, у Родезії все по-іншому. Її життя складається з виховання дітей (особливо важко з упертою донькою), щоденної праці на фермі, догляду за чоловіком-інвалідом. У ньому немає друзів і бодай якогось світського життя. Реанімуючи образи минулого, таким чином, свідомо чи несвідомо жінка виповіряє заховану у глибинах невдоволеність станом речей. Ностальгія має у цьому фрагменті роману прозору, зрозумілу функцію: оприявити приховане, у тому числі від самої себе, і загострити цей теперішній стан, протиставивши його минулому.

Варто зазначити, що з самого початку роману ті семантичні значення, які наповнюють антитектичність просторів Африка-Англія, живляться досвідом власного життя героїні, але і доповнюються іншим чинником – не суб'єктивним, а таким, що пов'язаний із історичною ситуацією. Якщо припустити, що Емілі не поїхала б із чоловіком до Родезії, то чи життя, яке залишилося у Лондоні і за яким вона ностальгує тепер, було б і далі її життям? Вважаємо, що відповідь на це запитання не обмежується географією і її слід шукати у структурі роману. Раніше ми вже з'ясували, що формуючим наслідком наративізації життя у творі є експлікація тих історичних соціокультурних обмежень, які стосувалися прав жінки, – на освіту, соціальну ініціативу зокрема [Мірошниченко, 2012]. «Родиоцентричне» життя «реальної» Емілі у другій частині роману протиставлене життю «вигаданої» Емілі - у першій. Остання через те сповна реалізує себе у суспільстві, що гендерні обмеження волею автора зняті. Тому вона, впливова, авторитетна, успішна, відкриває мережу освітніх закладів для бідних, організовує світські вечори у себе дома, зрештою, вона гуляє по Трокадеро (а не марить ним чи згадує його), до того ж, не має власних дітей. Аргументом на користь гендерного складника у побудові жіночих образів є власне одна з глав роману, в якій нараторка розмірковує про стан жінки сьогодні. Зі схваленням і з захопленням вона відзначає тенденції теперішнього часу: «з'являються жінки, і таких жінок дедалі більше, які вирішують не мати дітей» [Lessing, 2008: 192]. Йдеться про вільний вибір жінки – між родиною та дітьми і кар'єрою чи громадською діяльністю. «Ще зовсім недавно в Англії офіційно вважалося, що жінки не повинні працювати, мають сидіти дома і виховувати дітей» [Lessing, 2008: 191]. «Недавно» стосується якраз покоління Емілі. Отже, повертаючись до питання про інші сценарії її життя, зазначимо, що навряд чи майбутнє розгорталося б поза межами родини, дітей, навіть, якщо б вона залишилася у Лондоні. Такою є основа оманливої туги Емілі.

З'ясувавши якість ностальгії у другому фрагменті, можемо зробити висновок про такі її функції: по-перше, ностальгія є тугою протагоністки за молодістю, а її просторовим маркером у романі є «культурний», світський Лондон і, по-друге, ностальгія є гендерно маркованою, адже Емілі тужить за тим, чого не було, точніше, не могло бути, зважаючи на історичні соціокультурні стереотипи.

На продовження цієї думки звернімося до особливостей чоловічої ностальгії, про яку теж йдеться у другому фрагменті. Поки Емілі знаходиться «у польотах», Альфред уважно слухає її і собі «мріє про геть інші ландшафти». Незрозуміло, чи він таки мріє, чи так само як Емілі згадує. У першому випадку це означало б скерованість у майбутнє, у другому – сигналізувало б про невдоволеність, схожу на ту, яку ми вже зафіксували у ситуації з Емілі. Така невизначеність зникає уже в наступному абзаці. Він роз'яснює, які саме ландшафти вабили Альфреда. Нараторка згадує, що батько любив побути наодинці далеко від дому, тоді він спостерігав за неквапливими рухами хамелеона чи за тим, як пташки в'ють гніздечка коло ріки, як павуки плетуть павутиння між гіллям двох дерев чи ловлять комах у розставлених ними пастках. У таких випадках мати відправляла дітей до батька, аби ті кликали його на обід. «Я інколи думаю, що насправді він не хоче йти з ферми» [Lessing, 2008: 206], – гнівалась мати, але, як виявилось, дарма, адже батько любив її та дітей, однак споглядати і поринати у мрії – без цього теж не міг. Отже, поки Емілі ностальгує і займається домашнім господарством, Альфред утішається теперішнім і скеровує свою увагу на майбутнє. Таким перерозподілом якостей, ролей двох статей у зв'язку з часом твір «Альфред та Емілі» продовжив одну з тем попереднього роману Лессінг – «Ущелина» (2007). У ньому жінки теж нарікають на невтішний стан справ у зв'язку з чоловіками: «сповнені мрій, вони й не думають про нас».

Третій за хронологічною послідовністю фрагмент роману – це, власне, більше, ніж фрагмент – ціла глава: «Старе дерево мавонга». Він знову спрямовує до Африки. У цій частині нараторка, котра на той час давно вже мешкала у Лондоні, розповідає про відвідини нею на початку 1980-х тієї ферми, що її збудували батьки і де пройшло її дитинство. У назву глави винесено яскравий образ дитинства. Він не лише візуально переконливий, але й вельми місткий, коли визначальними стають відносини між пам'яттю та історією, приватним чи родинним життям і політичною ситуацією у країні.

Щойно прибувши на місце, вона з'ясовує, що будинку її дитинства не залишилось, його було знесено.

«It was hard for me to come back to the farm, to the kopje where the house was – to my memories».

Але чому спогади про ферму, про пагорб, де знаходився будинок, є болючими? Відповідь на це запитання вибудовується по мірі того, як розгортаються спогади нараторки, які беруть участь у реконструкції подій минулого. Останні поєднуються з сьогоденням як наслідком безпосередньої імпресії нараторки. Наслідком цього поєднання і переплетення часів є поступова розбудова антитетичності минулого та теперішнього. Жінка заводить розмову з місцевим чолові'ягою, бо хоче розпитати його про те, що трапилося з будинком за всі ті роки, що вона була відсутня. Його стан – він п'яний – навряд чи може сприяти з'ясуванню правди. Нараторка вимушена звернутися до своєї пам'яті – вона значно надійніша за реальність, бо зберегла і будинок, і величезне дерево, яке колись тут росло і яке прозвали «деревом мавонга». Де воно поділося? Чоловік у відповідь лише зауважує: «Це неправильна назва». Будинку немає, дерева, що його всі так любили, теж. «Дивно спостерігати, як знищується історія (history being unmade), як її зрікаються (the past forsworn)». Що є натомість? Жінка помічає, що з вікон бунгало поруч визирає дітвора. Вона заходить всередину – там в одній кімнаті знаходяться діти різного віку - й ані іграшки, ані книжки, нічим побавитись чи над чимось поміркувати. Дорослі сидять без роботи, всюди голод, хвороби. Спостереження за прикрим теперішнім знову перебивають спогади про більш втішне минуле: «Колись давно, у 1956 році, я була на фермі «Прохолодний комфорт» – прогресивній фермі, яка давала освіту дітям та підліткам, це було до того, як до влади прийшов чорний уряд. Там я познайомилась із молодим чоловіком, ідеалістом, який хотів стати вчителем. Він хотів, аби його навчили, і тоді він допоможе іншим людям, він хотів «давати своє життя своїм людям». Коли ж виріс, то став одним із поплічників Мугабе. «Нам буде краще без двох мільйонів люду», - сказав цей чорний лідер.

Згадка про Мугабе у контексті власних спогадів виводить на ширший контекст і формує історичну перспективу нарації. Аби далі актуалізувати ті імплікації тексту, що пов'язують ностальгію у романі з політикою, потребуємо додаткової інформації з цього питання. Історія Зімбабве останніх тридцяти років пов'язана з іменем радикального лідера Роберта Мугабе. З 1980 року він керує країною спершу на посту прем'єр-міністра, а згодом - президента. У результаті земельних реформ, які він провів, у білих фермерів забрали майно, а їхні землі роздали чорним ветеранам боротьби за незалежність. У країні через реформи наступив голод. Економічна стагнація та політична ізоляція, безробіття, епідемії стали ознаками режиму Мугабе. До речі, у рік виходу роману «Альфред та Емілі» Роберт Мугабе знову зберіг свою владу на черговий термін. Історична перспектива у романі, вибудована завдяки конкретизаторам часу, – власним іменам лідерів країни, історичним подіям у

країні, дозволила означити причину відчаю героїні та її втрат. Це так званий чорний націоналізм.

Образ дерева, між тим, знову виринає у пам'яті нараторки: «Чи хтось, може, зрізав старе дерево мавонга? Воно справді було старим». Крок за кроком образ дерева мавонга у спогадах нараторки перетворюється на алегорію життя минулого. Виявляється, його доля не обмежується лише долями людей. Жінка згадує, що колись дерево тішило не тільки їх – на ньому було повно птаства, тут жили бджоли, інші комахи. Місцевий люд навіть збирав добрі урожаї меду. Вона згадує, як багато бджіл гуділи довкола дерева. «Мабуть, там була велика колонія». Коли нараторка робить таке припущення, зрозуміло, що воно стосується колонії бджіл, але контекст сугестує й інше значення – йдеться-бо про колонію білого населення, про англійців, які з'явилися тут після війни. Її батьки належали до тієї колонії. Про дерево вони казали так: «Ми ніколи не полишимо ферму і нас похоронять під деревом мавонга» [Lessing, 2008: 232]. «Це дерево ще тут буде, як ми помremo» [там само]. Очевидно, вони були певні, що, по-перше, залишаться тут до кінця свого життя і, по-друге, дереву тут рости і рости. Така певність живилася, вочевидь, іншою – у тривалому британському пануванні у далекій африканській країні. Дерево зрубали - і колонії не стало. До 2002 року 90% білих фермерів Зімбабве були змушені покинути свої господарства і тікати з країни. Зустріч минулого та теперішнього завершується у фінальному реченні глави, яке підводить символічну риску: «Наукова назва дерева – афрормозія». Нараторка знає про це, але знання не може змінити хід подій. Дерево і білі поселенці (її батьки) залишилися в її пам'яті і на чорно-білому фотознімку.

Таким чином, ностальгія трансформувала яскравий візуальний дитячий образ, утриманий пам'яттю, в алегоричний образ кращого минулого, яке поєднало британських поселенців та місцеве населення. Письменниця тужить за тим часом, коли білі були разом із чорними, і обурюється теперішнім станом справ у країні.

Ностальгія нараторки відображає ностальгію самої Лессінг, котра протагоністці делегувала власні оцінки минулого і рефлексії про теперішнє. Та йдеться не лише про цих двох. Таку ностальгію поділяло і поділяє чимало британців. Йдеться про ностальгію, яка притаманна багатьом і витоки якої - у політичній історії як Великої Британії, так і Зімбабве.

Американський антрополог Ренато Розальдо використовує поняття «імперська ностальгія» [Rosaldo, 1993: 68], коли дає визначення тому типу ностальгії, який може стосуватися таких країн як Велика Британія чи інших колишніх могутніх імперій. Дослідження Розальдо «Культура та правда», яке ввійшло до переліку обов'язкових текстів у загальному курсі культурної ан-

тропології, таку ностальгію маркує як парадоксальну, бо у всіх своїх проявах вона осмислює себе як «невинна туга». Ностальгувати за тими часами, коли на теренах імперії не заходило сонце, означало і довіряти ідеї прогресу, що її пов'язували з місією колонізаторів. Яскравим романним утіленням цього ідеалу є образ Едмунда Телбота – протагоніста роману В. Голдінга «Близьке сусідство». Він уповноважений впродовж декількох років працювати в управлінні колонією і з цією метою вирушає на кораблі до Австралії. Представник політичної еліти і виразник її переконань заявляє, що “цивілізовані народи все більше і більше перейматимуть управління протилежними частинами світу” [Golding, 1988: 9]. Телбот належить іншій епосі, і його переконання були тоді офіційною позицією країни і відображали настрої певної частини суспільства. Коли один із персонажів «Золотого зошита» Лессінг каже про те, що білі багато зробили для місцевого населення, то йдеться, ясна річ, про іншу якість стосунків, вона суголосна до позиції нараторки «Альфреда та Емілі». І це не «імперська ностальгія», бо йдеться не про домінування одних над іншими, а про точки порозуміння. Для Лессінг її африканський голос так само важливий, як і британський, бо це голос її батьківщини – Південної Родезії. Вважаємо, прояснити якість та функцію цієї ностальгії можуть доволі плідні вже наявні концепції у межах постколоніальної теорії.

І, нарешті, четвертий епізод роману. Якщо антитетичність минулого та теперішнього у попередньому фрагменті моделюється засобом флористичного образу, то цей - розробляє гастрономічний. Бінарна опозиція двох епох підсилена структурно. Дві глави – «Провізії» та «Провізії у місті» – одна за одною відтворюють раціон харчування колись і зараз, у колоніях (у Родезії) та у метрополії. Вони стають чимось на кшталт гастрономічних портретів двох епох. Протиставлення досягається засобом деталізації. Про ефективність деталізації у зв'язку з ностальгією пише, зокрема, американський дослідник Ніколас Деймс [Dames, 2003]. Оповідачка тужить за тими часами, коли в Англії дбали про культуру харчування, а не пильнували кількість вітамінів, «уміли готувати гарбуза». Вона також порівнює здорове харчування у колишніх колоніях із нездоровим і надмірним у метрополії. Описи багатого раціону – екзотичного, смачного – на користь Родезії, а не Англії, на користь минулого, а не теперішнього. «Та дієта, що могли дозволити собі тоді білі і деякі заможні чорні, тепер і за гроші і за любов не купиш. Тепер вона просто не існує» [Lessing, 2007: 239]. У цьому епізоді спостерігаємо класичну функцію ностальгії. Американська дослідниця Р. Рубенштейн маркує таку ностальгію як «колись трава була зеленіша».

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновки про таке. Функціональність ностальгії у романі «Альфред та Емілі» задається значною мірою поєднан-

ням у творі історії особистості (private) та історії країни/світу (public). Вона пов'язана з декількома персонажами і має такі функції: туга за щасливим дитинством, оприявлення прихованого внутрішнього стану, актуалізація гендерних стереотипів, антитетичність минулого та сучасного на користь першого. Водночас ми не спостерігаємо у романі тієї ностальгії, яка, за формулюванням Девіда Ловентала, «виповнює усе минуле» [Lowenthal, 1999: 6]. Ностальгія може бути гендерно маркованою, тоді вона є наслідком невдоволеності жінки сучасним станом справ. У романі ностальгія пов'язана і з новим станом Британії – реаліями мультикультурної та мультиетнічної країни. Вона сигналізує про складний стан справ у колишніх колоніях та метрополії і стає одним із образів бажаної єдності. Політичні погляди Лессінг, які взяли участь у формуванні цієї ностальгії, приватному досвіду надають суспільного масштабу.

Ностальгія послуговується багатьма прийомами. Якщо вона потребує конкретних візуально зримих свідчень, то такими у романі постають флористичні та гастрономічні об'єкти, описи природи. Ще одним ефективним засобом є деталізація.

Подальші пошуки можуть бути спрямовані на поглиблення розуміння функції ностальгії в обраному романі у річищі найсучасніших концепцій постколоніальної критики.

1. *Мірошниченко Л.Я.* Наративізація життя у романі Доріс Лессінг «Альфред та Емілі» // Від бароко до постмодернізму. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту ім. О. Гончара, 2012. - С. 184-190. 2. *Dames Nicholas.* Amnesiac Selves: Nostalgia, Forgetting, and British Fiction, 1810-1870. - Oxford University Press, USA. 2003. – 312 с. 3. *Golding William.* Close Quarters. – London: Faber & Faber, 1988. – 281 с. 4. *Lessing Doris.* Alfred and Emily. - London, 2008. – 277 с. 5. *Ridout Alice.* Contemporary Women Writers Look Back: From Irony to Nostalgia (Continuum Literary Studies). - 2011. – 208 с. 6. *Rosaldo Renato.* Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis. - Boston: Beacon Press, (1989) 1993. – 288 с. 7. *Rubenstein Roberta.* Home Matters: Longing and Belonging, Nostalgia and Mourning in Women's Fiction. - New York: Palgrave, 2001. – 210 с. 8. *Lowenthal David.* The Past is a Foreign Country. - Cambridge University Press, 1999. – 489 с.